

Ateizm Psikolojisi*

Paul C. VITZ**

Çev. Kenan SEVİNÇ***

Bu makalenin “Ateizm Psikolojisi” şeklindeki başlığı tuhaf görünebilir. Şüphesiz, benim psikolog meslektaşlarım bunu garip ve hatta diyebilirim ki biraz rahatsız edici bulabilirler. Hepsinden öte, psikoloji, aşağı yukarı 100 yıl önce kurulduğundan beri, genelde zıt konular üzerine, yani dini inanç psikolojisi üzerine yoğunlaşmıştır. Aslında, birçok yönden, modern psikolojinin kökleri, açıkça Tanrı inancını yorumlamayı öneren psikologlara sıkı sıkıya bağlıdır.

Örneğin William James ve Sigmund Freud, hem kişisel olarak hem de profesyonel olarak derin bir şekilde konuya dâhil olmuşlardı. James’in, hala ünlü olan eseri *Varieties of Religious Experience*’in yanı sıra *The Will to Believe* adlı eserini hatırlayın. Bu iki eser, doğal psikolojik nedenlerin sonucu olan inancı anlamaya girişimine tahsis edilmiştir. James, dine sempatiyle bakmış olabilir ama O, konumu itibarıyla şüpheci ve septik biriydi ve yazıları, psikolojinin dini inanca verdiği genel zararın bir parçası olmuştur. Sigmund Freud’a gelince, onun din eleştirileri, özellikle de Hıristiyanlık eleştirileri iyi bilinir ve daha sonra bu bazı detaylarıyla ele alınacaktır. Şimdilik Freud ve düşüncesinin, Tanrı ve din sorunuyla nasıl derinden ilişkili olduğunu hatırlamak yeterli olacaktır.

Psikolojinin büyük kısmının oluşumu ve dinin eleştirel bir yorumu arasında yer alan yakın ilişki göz önünde bulundurulduğunda, birçok psikologun bir ateizm psikolojisi önerme girişimine biraz panikle bakmaları şaşırtıcı olmamalıdır. En azından böyle bir proje birçok psikologu savunma konumuna geçirir ve onları kendi silahlarıyla vurur. Psikologlar her zaman diğerlerini gözlemliyor ve yorumluyorlar. Psikolojik teori ve deneylerin mikroskobunun altına koydukları şeyler gibi, kendi kişisel tecrübelerinden bir şeyler öğrenmenin zamanı geldi. Ne olursa olsun, dini yorumlamak için etkili bir şekilde kullanılan psikolojik kavramların, ateizmi yorumlamak için de kullanılabilir iki ağız keskin kılıç olduğunu göstermeği umuyorum. İnanan için kullanılan şey, aynı şekilde ateist için de kullanılabilir.

* Paul C. Vitz, “Psychology of Atheism”, *AntiMatters*, Sayı: 2, Cilt: 4, 2008, ss. 33-44.

** Emekli Profesör, New York Üniversitesi, Psikoloji Bölümü.

*** Arş. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı.

Ama başlamadan önce, benim işaret ettiklerimin temel varsayımlarıyla ilgili olan iki noktayı belirtmek isterim. Birincisi, ben şunu varsayıyorum; Tanrı inancı önündeki büyük engeller rasyonel değil, tam tersine genel anlamda psikolojik olarak isimlendirilebilir. Muhataplar arasındaki pek çok tanınmış inançlı ve inançsız felsefeciyi rencide etmek istemiyorum, ama rasyonel argümanlarla güçlü biçimde akli çelinmiş kişilere karşın, rasyonel olmayan psikolojik faktörlerden etkilenen çok daha fazla sayıda kişi vardır.

İnsan kalbini hiç kimse gerçekten anlayamaz veya onun hilelerini bilemez, ama bu en azından psikologların denemesi için uygun bir iştir. Böylece, başlarken, Tanrı'ya inancın önündeki nevrotik psikolojik engellerin büyük önemi olduğunu söyleyebilirim. Bunların ne olabileceğinden kısaca söz edeceğim. İnananlar için, kişinin çoğunlukla farkında olmadığı psikolojik güdülerin ve baskıların, çok defa inançsızlığın altında yattığını hatırlatmak önemlidir.

Bilinçdışının ilk teorisyenlerinden Pavlus şöyle yazar: "Doğru olanı isteyebilirim, ama onu yapamam... Azalarım, aklımın yasasıyla savaşıyor başka bir yasa görüyorum..."¹ Böylece, psikolojik etmenlerin hem davranışa hem de inanca engel olabileceği ve keza bunların genellikle bilinçdışı etmenler olabileceği, sağlam bir psikoloji ve sağlam bir teoloji çerçevesinde akla gelmektedir. Ayrıca nihayetinde insanların, hayatlarında mevcut olan etmenler ölçüsünde birbirlerinden büyük farklılık gösterdiğini söylemek mantıklıdır. Bazılarımıza yetiştirilme tarzı, mizaç, sosyal çevre gibi Tanrı'ya inanmayı kolay kılacak birçok hediye bahşedilmiştir. Bazılarımız ise manevi olarak yoksul bir çevrede yetişir veya başa çıkmak zorunda olduğu diğer birçok zorluktan muzdariptir. Kutsal Kitap, üçüncü veya dördüncü nesildeki çocukların bile, babaları inanıyor olsa dahi onların günahlarını çekeceklerini açıkça belirtiyor. Kısacası, benim işaret etmek istediğim ilk nokta, bazı insanların inanmak için diğerlerine göre daha fazla ciddi psikolojik engelleri olduğudur. Bu nokta, kutsal metinlerin başkalarını yargılamamız gerektiğine dair net açıklamalarıyla uyumludur. Bununla beraber çoğumuz kötülüğü düzeltmeye çağırırız.

Niteliksel olarak ikinci nokta, inanç önündeki tüm zorluklara rağmen bizim Tanrı'yı kabul etmek veya reddetmek için yine de özgür seçimimiz olduğudur. Bu nitelik birincisine aykırı değildir. Belki biraz detaya inmek bunu daha açık hale getirecektir. Bir kişi, kendi özel geçmişi, şimdiki çevresi ve benzeri durumların bir sonucu olarak, Tanrı'ya inanmayı diğer birçok insandan daha zor bulabilir. Ama muhtemelen istediği zaman ve tabii ki çoğu kez Tanrı'ya yönelmeyi ya da ondan uzaklaşmayı seçebilir. Bir kişi yola çok fazla engelle başlayabilir ve hatta yıllarca

¹ Romalılar, 7: 18, 23.

yavaş biçimde Tanrı'ya yönelişine rağmen hala o noktaya varamamış olabilir. Bazıları inanca varamadan da ölebilir. Hepimiz gibi onların da sahip oldukları şeyleri ne kadar iyi değerlendirdikleri, diğerlerini ne derece sevdikleri ve Tanrı'ya ne kadar yaklaştıkları konusunda sorguya çekileceklerini düşünüyorum. Nitekim psikolojik zorlukları olmayan bir adam Tanrı'yı inkâr etmekte serbesttir ve şüphesiz çoğu kişi bunu yapar. Yani, nihai mesele irade ve bizim günahkâr doğamızdan biri olduğu halde, Tanrı'ya giden yolu uzun ve zor kılan ve bir kişiyi inançsızlığa yatkın kılan psikolojik faktörleri araştırmamız mümkündür.

Ateizm psikolojisi: sosyal ve kişisel güdüler

Öyle görünüyor ki entelektüel Batı toplumlarında, Tanrı inancının irrasyonel olgunlaşmamış ihtiyaç ve isteklere dayandığı, ama ateizm ve septsizmin gerçekten olan şeylerle ilgili rasyonel ve aptalca olmayan bir değerlendirmeden türetildiği şeklinde yaygın bir kanı vardır. Bu varsayımın eleştirisine başlamak için, ben kendi hayat hikâyemden yola çıkacağım.

Bazılarımızın bildiği gibi, oldukça zayıf ve cansız bir Hıristiyan olarak yetiştirildikten sonra, 1950'lerde üniversitede ateist oldum, lisansüstü eğitimim boyunca ve New York Üniversitesi'nde genç bir deneysel psikolog olarak görev yaptığım yıllarda ateist olarak kaldım. Yani ben bir mühtediyim ya da daha doğrusu tekrar imana gelerek Hıristiyanlığa geri dönen biriyim; üstelik New York şehrinde akademik psikolojinin oldukça seküler çevresinde, otuzlu yaşlarımın sonlarında. Hayat hikâyemden parçalar anlatarak sizleri sıkmayacağım; ama şimdi, kendi tecrübemin yansıması ile bir ateist-septik olmamın ve yaklaşık 18 yaşımdan 38 yaşıma kadar böyle kalmamın sebeplerinin yüzeysel, irrasyonel ve büyük ölçüde entelektüel veya ahlaki bütünlükten yoksun olduğunun çok açık olduğunu belirtmem gerekir. Dahası, beni motive eden şey bugün entelektüeller ve özellikle de sosyal bilimciler arasında basmakalıp olan şeylerdir.

Zamanında çok farkına varamasam da benim bir ateist olmama neden olan faktörler aşağıdaki gibidir.

Genel sosyalleşme

Gençliğimde benim üzerimdeki en önemli etki, kayda değer bir sosyal huzursuzluktu. Son derece sıkıcı, dar kafalı ve taşralı görüldüğünden ötürü, Ortabatı'dan gelen biri olmaktan bir şekilde utanıyordum. Ohia Cincinnattı'li olmanın ve müphem bir Alman-İngiliz-İsviçreli geçmişine sahip olmanın kesinlikle romantik ve etkileyici bir tarafı yoktur. Son derece orta sınıf. Ayrıca, donuk ve bana göre aşağı, sosyal olarak mahcup edici durumdan kurtulmak ve bunun yanı sıra, yerleşmeye başladığım yeni, heyecan verici ve hatta çekici seküler dünyada rahat

olmak ve onun bir parçası olmak istedim. Eminim geçen iki yüzyılda, benzer güdüler, yukarı doğru hareket eden sayısız genç insanı güçlü şekilde etkilemiştir. Örneğin Voltaire, Paris'in göz alıcı, aristokratik, sofistike dünyasına taşınmıştı ve taşralığından, aristokratik olmayan kökeninden çekiniyordu; veya Yahudi gettolarından kaçan çok sayıda asimile Yahudi ya da New York'a yeni varan genç, köktendinci anne-babalarından utanıyorlardı. Bu tür bir sosyalleşme baskısı, çoğunu Tanrı inancından ve tüm ilişkili inançlardan kopardı.

Üniversitede küçük bir seminer hatırlıyorum, orada neredeyse her katılımcı, bu tür bir mahcubiyet duyduklarını ve "modern yaşam"ın sosyalleşme baskısından etkilendiklerini ifade etmişlerdi. Bir öğrenci güneyli Baptist geçmişinden kurtulmak istiyordu, bir diğeri küçük bir Mormon kasabası çevresinden, bir üçüncüsü tam bir Brooklyn Yahudisi olmaktan sıyrılmaya çalışıyordu ve dördüncüsü bendim.

Özel sosyalleşme

Ateist olmak istememin başka bir büyük sebebi, psikoloji alanındaki güçlü ve etkili bilim adamları tarafından kabul edilme arzumdur. Özellikle üniversitede hocalarım tarafından kabul edilmek istedim. Bir lisansüstü öğrencisi olarak, tamamen, akademik araştırma psikolojisinin özel "kültürü" tarafından sosyalleştirildim. Birçok psikoloji teorisinde görüş ayrılığı yaşayan Stanford'daki hocalarım, diyebilirim ki yalnızca iki şey üzerinde birleşmişti: yoğun kişisel kariyer tutkuları ve dinlerini inkâr etmeleri. Mezmurlarda denildiği gibi: "...açgözlü insan Rabbe lanet okur, onu terk eder... Kendini beğenmiş kötü insan onu aramaz; onun tüm düşüncesi "Tanrı yoktur'dur".² Bu çevrede sadece, doğru kıyafetleri seçerek, bir üniversite öğrencisi gibi nasıl giyineceğimi öğrendim; ayrıca ateist fikirleri ve tutumları benimseyerek nasıl tam bir psikolog gibi "düşüneceğimi" öğrendim.

Kişisel elverişlilik

Nihayet, ateist olmakla ilgili olarak, yüzeysel ama yine de güçlü irrasyonel baskıların yanı sıra, listeye basit kişisel elverişliliği de eklemeliyim. Şu bir gerçek ki günümüzün seküler ve neo-pagan dünyasında gerçekten inançlı bir kişi olmak oldukça külfetlidir. Birçok zevkten ve zamanı istediğim gibi harcamaktan feragat etmek zorundaydım. Çok fazla detaya girmeye gerek yok, ama gerçekten inançlı bir kişi olabilmem için reddedilmiş olması gereken cinsel zevkleri tahmin etmek zor değil. Ayrıca biliyordum ki bu bana zamana ve bir miktar paraya mal olacaktı. Ayinler, kilise grupları, dua zamanları, kutsal metin okumaları ve diğer insanlara

² Mezmurlar, 10: 3-4.

yardım etmek için harcanan zaman var. Ben zaten oldukça meşguldüm. Açıkçası, dindar biri olmak gerçekten külfetli olacaktı.

Şimdi muhtemelen sizler, bu tür sebeplerin benim gibi yirmili yaşlardaki toy gençlerle sınırlı olduğunu düşünüyorsunuz. Fakat bu sebepler o kadar da sınırlı değildir. Şimdi, yaşamının çoğunu Tanrı ve dini konular üzerine düşünerek geçirmiş olan tanınmış Amerikalı felsefeci, yazar ve entelektüel Mortimer Adler'i ele alacağım. Onun en son çıkan kitaplarından birisinin başlığı *How to Think About God: A Guide for the 20th Century Pagan* (1980)'dir. Bu çalışmasında Adler, Tanrı'nın varlığıyla ilgili argümanı çok güçlü bir şekilde vurgular ve sonraki bölümde Tanrı'nın yaşadığını kabul etmeye çok yakındır. Ama geri adım atar ve "dini olarak tarafsız büyük bir grup" içinde kalır. Ama Adler bu kararında, akli olmaktan çok iradi olduğu izlenimini bırakır. Onun eleştirilenlerinden biri, Adler'in, otobiyografisinde³ bu izlenimi teyit ettiğine işaret eder⁴. Orada, araştırmasında tam bir dini bağlılığın sebepleri üzerinde kısaca iki kez duruyor. Cevap, "kişinin iradesinin altında yatar, kişinin zihninde değil" diye yazar. Adler şöyle bir yorumla devam eder; gerçek bir dindar olmak "yaşam tarzımda radikal değişiklikler gerektirir..." ve "temel gerçek şu ki ben dindar bir kişi olarak yaşamak istemiyorum"⁵.

İşte gördünüz! "Gerçek bir dindar" olmanın çok sıkıntılı ve külfetli olacağına dair dikkat çekici dürüst ve bilinçli bir itiraf. Kabul etmesek de çoğu inançsızın duruşunun arkasında bu tür sığ gerekçeler yatmaktadır.

Özet olarak, özümsemişim sosyal ihtiyaçlarım, akademik psikolojinin bir parçası olarak kabul edilme şeklindeki mesleki beklentilerim ve uygun bir yaşam tarzına dair kişisel ihtiyaçlarım nedeniyle, tüm bu sebeplerden ötürü, ateist olmak en iyi seçimdi. Bu güdülerini ele aldığım, dürüstçe diyebilirim ki ateizme dönüş ergenliğe dönüşün tüm çekiciliğine sahiptir.

Ateizm psikolojisi: psikanalitik güdüler

Genel olarak bilindiği gibi Tanrı inancına yönelik temel Freudcu eleştiri, bu inancın psikolojik kökenli olması nedeniyle güvenilir olmadığı şeklindedir. Yani Tanrı, bizim yoğun, bilinçdışı arzularımızın bir yansımasıdır; korunma ve güvenliğe dönük çocukluk isteklerinden türetilmiş bir arzu giderimidir. Bu arzular çoğunlukla bilinçdışı olduğundan, bu tür bir yorumlamayı reddetmeye kalkışmak pek mümkün gözükmemektedir. Bu tür bir eleştirinin geliştirilmesinde, Freud'un *ad hominem* argümanını, çok etkili biçimde kullandığına dikkat çekmek lazım. *The Future of an Illusion* (1927, 1961) adlı eserinde Freud duruşunu daha açık biçimde gösterir:

³ M. Adler, *Philosopher at Large*, Macmillan, New York, 1976.

⁴ W. E. Graddy, "The Uncrossed Bridge", *New Oxford Review*, Sayı: 23-24, June 1982.

⁵ W. E. Graddy, "The Uncrossed Bridge", s. 24.

Dini fikirler de uygarlığın tüm diğer başarıları gibi aynı ihtiyaçlardan doğmuştur: doğanın büyük ezici güçleri karşısında kendini savunma gereksiniminden.⁶

Binaenaleyh dini inanç:

İnsanlığın en eski, en güçlü ve en acil ihtiyaçlarının giderimidir, yanılısamdır... Zaten bildiğimiz gibi, çocuklukta çaresizliğin korkutucu etkisi, baba tarafından sağlanan korunma (sevgiyle korunma) ihtiyacını doğurmuştur... Böylece ilahi Takdirin müşfik kuralları, hayatın tehlikeleri karşısındaki korkularımızı yatıştırır.⁷

Eleştiriden yoksun birçok ateist ve sepiğin bu yaklaşımı hevesle kabul etmesine karşın, onu dikkatli biçimde ele alalım. Bu argüman, çok zayıf bir konumdadır.

Birinci paragrafta Freud kendi ifadeleri ile, dini inanç karşısındaki argümanının, psikanalizin kendisi de dâhil olmak üzere, uygarlığın tüm başarılarına karşı aynı derecede geçerli olduğunu belirterek hata yapar. Yani, entelektüel bir başarının psişik kökenleri onun gerçek değerini geçersiz kılıyorsa, o zaman psikanalitiğin kendisi şöyle dursun fizik, biyoloji aynı suçlama karşısında savunmasızdır.

İkinci paragrafta, Freud bir diğer ilginç iddiayı ortaya atar. Yani, en eski ve en acil insan arzusu, çok güçlü sevilen bir babanın rehberliğinde ilahi Takdir ve sevgi dolu korumadır. Fakat bu arzu, iddia ettiği gibi bu kadar güçlü ve eskirse, Hıristiyanlık öncesi dinlerin iyiliksever bir baba olarak güçlü şekilde vurgulanmış Tanrı'ya sahip olmaları gerekirdi. Genel anlamda, Akdeniz havzasındaki pagan dinlerde böyle bir durum söz konusu değildir. Hakeza, Budizm ve Hinduizm gibi bazı popüler dinlerde de benzer bir durum söz konusu değildir. Aslında, Yahudilik ve daha ziyade Hıristiyanlık, sevgi dolu bir baba olarak Tanrı'ya vurgu yapma konusunda birçok dinden ayrılır.

Amma velâkin, bu iki entelektüel gafı bir kenara bırakalım ve onun bir diğer yansıtma teorisi anlayışına dönelim. Bu teorinin, psikanalizin gerçekten tamamlayıcı bir parçası olmadığı gösterilebilir ve bu yüzden psikanalizden gerekli desteği talep edemez. Esasen o kendi başına bir argümandır. Aslında, Freud'un dine ve dini inkâra yönelik eleştirel tutumu, köklerini onun kişisel tercihlerinde bulur ve bu tutum bir tür meta psikanalizdir veya onun daha özel klinik kavramlarıyla iyi bir bağlantı kurulmamış arka plan çerçevesidir. (Çoğu psikanalitik teoriye nazaran bu ayırım ve kendi başınlık, çok büyük olasılıkla psikanaliz dışındaki etkisinin nedenini açıklar). Yansıtma teorisinin bu yorumu için iki tane kanıt vardır.

⁶ S. Freud, *The Future of An Illusion*, Norton, New York, 1927/1961, s. 21.

⁷ S. Freud, *The Future of An Illusion*, s. 30.

Birincisi, bu teorinin yıllar önce Ludwig Feuerbach'ın *The Esence of Christianity* (1841, 1957) adlı eserinde açık bir şekilde ifade edildiğidir. Feuerbach'ın yorumu Avrupa entelektüel çevrelerinde iyi bilinirdi ve Freud gençken Feuerbach'ı arzulu bir şekilde okumuştur.⁸ İşte Feuerbach'tan bu konuya açıklık getirecek birkaç örnek alıntı:

İnsan neyi arar. Bu bir açıklama ve dolayısıyla bilinçli bir şey olabilir veya bilinçdışı bir ihtiyaçtır. İşte bu onun Tanrı'sıdır.⁹

İnsan, doğasını, kendi içinde bulmadan önce, kendisi dışındaki dünyaya yansıtır.¹⁰

Yansıtılmış hayali görüntülerde yaşamak dinin özüdür. Din, gerçekliği yansıtılmış hayallere kurban eder...¹¹

Arzu giderimi gibi "Freudcu" ifadelerde, Feuerbach'ın dini betimlemesine dair daha birçok alıntı bulunabilir. Freud'un bu argümanda yaptığı şey, çok dokunaklı biçimde onu yeniden canlandırmak ve okuyucuların daha büyük ölçüde böyle bir teoriyi duymayı arzuladığı sonraki bir zamanda bunu yayınlamaktır. Tabi ki, bir şekilde psikanalitik teori ve bulguları, bu teoriye güçlü destek vermek gibi bir anlama geldi. Freud'un *Illusion*'daki duruşunun Feuerbachçı karakteri, aynı zamanda "doğanın üstün güçlerinin eziciliği" ve "çocukluktaki çaresizliğin korkutucu etkisi" gibi kavramlar tarafından gösterilir. Bu kavramlar ıstılahi olarak veya anlam olarak psikanalitik değildir.

Yansıtma teorisinin psikanalitik olmayan temellerine dair diğer kanıt doğrudan bunu açıkça ifade eden Freud'dan gelir. Arkadaşı Oskar Pfister'a (ilk psikanalistlerden olan inançlı bir Protestan papaz) gönderdiği 1927 tarihli bir mektupta Freud şöyle yazar:

Kitabımda (*The Future of an Illusion*) ifade ettiğim bakış açısının analitik teorinin bir parçası olmayacağı noktasında daha açık olalım. Onlar benim kişisel görüşlerimdir.¹²

Tanrı'ya inanç konusunda, Freud tarafından geliştirilmiş, birazcık farklı, başka bir yorum vardır. Ama bu, çok ılımlı bir psikanalitik karaktere sahip olmasına rağmen, aslında Feuerbachçı yansıtma teorisinin gerçek bir uyarlamasıdır. Bu, Freud'un nispeten göz ardı edilmiş ego ideali yorumudur. Ego idealini ihtiva eden

⁸ Bkz. J. E. Gedo, G. H. Pollock, *Freud: The Fusion of Science and Humanism*, International University, New York, 1976, s. 350.

⁹ L. Feuerbach, *The Esence of Christianity*, Ed. and abridged by E. G. Waring and F. W. Strothman, Ungar, New York, 1891/1957, s. 33.

¹⁰ L. Feuerbach, *The Esence of Christianity*, s. 11.

¹¹ L. Feuerbach, *The Esence of Christianity*, s. 49.

¹² S. Freud, O. Pfister, *Psychoanalysis and Faith: The Letters of Sigmund Freud and Oskar Pfister*, Basic, New York, 1963, s. 117.

süper ego, idealize edilmiş bir babanın ve muhtemelen Baba Tanrı'nın yansıtmasını ifade eden "Oedipus kompleksinin varisi"dir.¹³

Buradaki zorluk, ego idealinin Freud'un yazıları içinde gerçekten büyük ilgi ve gelişim göstermemesidir. Ayrıca, kolayca Feuerbach'ın yansıtma teorisinin bir uyarlaması olarak yorumlanmıştır. Böylece, psikanalizin, Tanrı inancının nevrotik olarak karakterize edilmesi için aslında önemli teorik kavramlar sağlamadığını söyleyebiliriz. Freud, ya Feuerbach'ın çok daha eski yansıtma veya yanılsama teorisini kullanmıştır ya da Feuerbach'ı kendi ego ideali düşüncesine dâhil etmiştir. Büyük ihtimalle, Freud'un Pfister'a *Illusion* kitabının psikanalizin gerçek bir parçası olmadığını itiraf etmesinin sebebi buydu.

Oedipal arzu giderimi olarak ateizm

Yine de Freud, güçlü bir arzudan, bilinçdışından, çocuksu ihtiyaçlardan kaynaklandığından ötürü, inancın bir yanılsama olabileceği endişesinde haklıdır. İronik bir şekilde kendisi, ateizmin nevrotik temellerini anlamak için yeni ve çok güçlü bir yol ortaya koymuştur.¹⁴

Freud'un çalışmasında bilinçdışı haricindeki ana kavram, şimdi iyi bilinen Oedipus Kompleksidir. Erkeğin kişilik gelişiminde, bu kompleksin temel özellikleri şunlardır: yaklaşık 3 - 6 yaş arasındaki dönemde çocuk, anneye yönelik güçlü bir cinsel arzu geliştirir. Aynı zamanda çocuk, babaya karşı yoğun bir nefret ve korku ve onun yerine geçme arzusu, "güç arzusu" (*craving for power*) geliştirir. Bu nefret, babanın büyük bedeni ve gücü ile onun arzularının önünde durduğu bilgisine dayanır. Çocuğun baba korkusu, açıkça baba tarafından hadım edilme korkusu olabilir, ama daha tipik olarak, onun daha az özel bir karakteri vardır. Tabii ki oğul gerçekte babayı öldürmez, ama baba katlinin onun fantezilerinde ve rüyalarında zihni genel olarak meşgul ettiği varsayılar. Bu kompleksin "çözüm"ünün, çocuğun hadım edilme korkusuyla, babanın yerini alamayacağını fark etmesiyle meydana geldiği düşünülür. Nihayetinde bu, çocuğun baba ile özdeşleşmesine, saldırganlıkla özdeşleşmesine ve kompleksin temel ürkütücü bileşenlerini bastırmasına yol açar.

Freud'a göre Oedipus kompleksinin asla gerçek anlamda çözülmediğini ve daha sonraki dönemlerde, neredeyse her zaman (örneğin erinlikte) aktive olma kapasitesine sahip olduğunu aklımızda tutmamız önemlidir. Böylece, öldürücü nefretin ve aile içinde ensest cinsel arzunun güçlü bileşimi, asla tam olarak ortadan kalkmaz. Bunun yerine üstleri kapatılır ve bastırılır. Freud bu durumun nevrotik

¹³ Bkz. S. Freud, *The Ego and the Id*, Norton, New York, 1923/1962, s. 38.

¹⁴ Bkz. P. Vitz, J. Gartner, "Christianity and Psychoanalysis, Part 1: Jesus as the Anti-Oedipus", *Journal of Psychology and Theology*, Sayı: 12, ss. 4-14, 1984; P. Vitz, *Sigmund Freud's Christian Unconscious*, Guilford, New York, 1986.

potansiyelini şöyle ifade eder: “Oedipus kompleksi nevrozların asıl özüdür... Bilinçdışında kompleksten kalanlar, daha sonra yetişkinlikte nevrozların gelişimine meyilli olmayı temsil eder”.¹⁵

Kısacası tüm nevrozlar bu kompleksten ortaya çıkar. Tabii ki çoğu durumda, bu potansiyel, herhangi bir ciddi nevrotik tavırda ifade bulmaz. Bunun yerine, otoriteye karşı tutumlarda, rüyalarda, dil sürçmelerinde, kısa süreli irrasyonelliklerde vb kendini gösterir.

Şimdi, tüm nevrozlarımızın kökeni olan evrensel bir Oedipus kompleksi faraziyesinde, Freud farkında olmadan, Tanrı’yı inkârın temelindeki arzu giderimini anlamak için kolay anlaşılır bir mantıklı açıklama geliştirdi. Nihayetinde, Oedipus kompleksi bilinçdışıdır, çocuklukta meydana gelir ve hepsinden öte, onun temel güdüsü, özellikle babanın öldürülmesi veya düşürülmesi arzusu olarak temsil edilen, babadan nefret etme ve onun var olmasını arzulamadır. Freud sürekli olarak Tanrı’yı babanın psikolojik eşdeğeri olarak betimler. Bu yüzden Oedipal motivasyonun doğal bir dışavurumu, Tanrı’nın var olmamasına dair güçlü bilinçdışı arzular olacaktır. Bu nedenle, Freudcu çerçevede, ateizm, babayı öldürme ve onun yerine alma şeklindeki Oedipal arzunun neden olduğu bir yanlısamadır. Tanrı var değilmiş gibi hareket etmek, üstü örtük değil açıkça onu öldürmek için bir arzudur. Hemen hemen bir rüyada olduğu şekliyle, bir ebeveyne ait görüntünün uzağa gitmesi veya gözden kaybolması böyle bir arzuyu temsil eder: “Tanrı ölüdür” ifadesi, basitçe açık bir Oedipal arzu giderimidir.

Çağdaş ateizmin ve septisizmin Oedipal karakterini anlamak kesinlikle zor değil. Hugh Heffner, hatta James Bond, Tanrı’yı inkâr etmeleriyle birlikte etraflarındaki sayısız kızla, Freud’un Oedipal ve ilkel isyanını sonuna kadar yaşamaktadır (*Totem and Taboo*). Narsistik kendini beğenme ile birleşmiş sömürücü cinsel serbestliğin aynı senaryosunun varyasyonlarını yaşayan sayısız diğer şüpheçiler de böyledir. Tabii ki Oedipal rüya, sadece babayı öldürme ve anneye veya gruptaki diğer kadınlara sahip olma değil, aynı zamanda onun yerine geçmedir. Modern ateizm bunun üstesinden gelmeye çalışmaktadır. Şu anda Tanrı değil de insan, iyiliğin ve evrendeki gücün bilinçli bir şekilde tayin edilmiş nihai kaynağıdır. Hümanist felsefeler, dinin Yaratıcıyı yüceltmesiyle aynı biçimde insanı ve insanın potansiyelini yüceltir, tesbih eder. Biz, bir Tanrı’dan birçok tanrıya ve oradan da herkesin tanrı olduğuna intikal ettik. Aslında insan, narsizm ve Oedipal arzularıyla, Tanrı’nın tahtına kendisi oturarak, şeytanın başaramadığını başarmaya çalıştı. Freud

¹⁵ S. Freud, *Standard Edition*, 1919, v. 17, s. 193; S. Freud, *Standard Edition*, 1905, v. 7, s. 226; S. Freud, *Standard Edition*, 1909, v. 11, s. 47.

sayesinde şimdi, derin nevrozlu, inançsızlığın güvenilir olmayan psikolojisini tamamen anlamak daha kolaydır.

Burada ileri sürülen Oedipal motivasyonun ilginç bir örneği Voltaire'e aittir. Voltaire, tüm dini konularda önde gelen bir şüphecidir ve Hıristiyanlığın ve Yahudiliğin kişisel Tanrı kavramını yani bir Baba olarak Tanrı'yı inkâr eder. Voltaire, özellikleri bilinmeyen, kişisel olmayan kozmik bir Tanrı'ya inanan bir teist veya deisttir.

Voltaire hakkında psikolojik olarak önemli olan şey şudur; babasını öyle güçlü bir şekilde reddeder ki babasının soyadını kabul etmez ve Voltaire soyadını alır. Bu ismin tam olarak nereden geldiği belli değildir ama yaygın bir kaniye göre, annesinin soyadının harflerinden oluşturulmuştur. Voltaire yirmili yaşlarının başında (1718), halka açık olarak sahnelenen ilk oyunlarından biri olan "Oedipus" (Edipe) başlıklı bir oyun yayınladı. Oyun, siyasal isyana değinerek dine ağır göndermelerle klasik efsaneyi anlatır. Hayatı boyunca Voltaire'in (tıpkı Freud'da olduğu gibi) babasının oğlu olmadığı düşüncesi zihnini kurcalamıştır. Görünüşe göre o, kendi orta sınıf geçmişinden ziyade, yüksek aristokratik bir aileden gelmiş olmayı arzulamıştı. (Bu endişenin en önemli dışı vurumu, Candide adlı oyunda daha zengin ve saygın bir babaya sahip olmasıdır). Kısaca, Voltaire'in kendi babasına düşmanlığı, Baba Tanrı'nın dinî inkârı ve kralı siyasi olarak reddetmesi (bir baba figürü olarak kabul edilir), aynı temel ihtiyaçların yansımasıdır. Psikolojik olarak ifade edecek olursak, Voltaire'in babasına ve Tanrı'ya karşı isyanı, Oedipal bir arzu giderimi olarak, teselli edici yanılsamalar olarak ve böylece Freud'u takiben, olgun bir zihnin değersiz tutumları ve inançları olarak kolayca yorumlanabilir.

Büyük bir Ansiklopedist ve tanınmış bir ateist olan Diderot (aslında modern ateizmin kurucularından biridir), hem Oedipal zihin meşguliyetine hem de içgörüsüne sahiptir. Freud, Diderot'nun öngörüsünü tasdik ederek ondan şunları alıntılar:

Eğer küçük bir vahşiyi, tüm aptallıklarını muhafaza ederek ve beşikteki küçük bir çocuğun anlam dünyasına otuz yaşındaki bir adamın şiddet tutkusunu ekleyerek, onu kendi haline bırakırsak, babasını öldürür ve annesiyle yatar.¹⁶

Ateizm psikolojisi: kusurlu baba teorisi

Freud'un Oedipal teorisinin yalnızca sınırlı derecede kabul edilmesi gerektiğine dair geçerli sebepler olduğunun yeterince farkındayım. Herhangi bir durumda, bence bazıları için Oedipal kompleks geçerli olmakla birlikte, teori

¹⁶ *Le nouveau de Rameau*'den Freud tarafından *Introductory Lectures*'taki XXI. Konferans'a alıntılanmıştır (1916-1917), *Standard Edition*, v. 16, ss. 331-338.

bilinçdışı motivasyonların evrensel bir temsili olmaktan çok uzaktır. Ateizmi daha iyi anlamaya ihtiyaç olduğundan ve Oedipal kompleks dışında herhangi bir teorik çerçeve bilmediğimden, kendi modelimin taslağını yapmak veya Freud'un gelişmemiş tezini gerçekten geliştirmek zorundayım. Leonardo da Vinci üzerine yazdığı makalesinde Freud şu açıklamayı yapar:

Baba kompleksi ile Tanrı inancı arasındaki yakın ilişkiyi bize öğreten psikanaliz, kişisel Tanrı'nın yüceltilmiş babadan başka bir şey olmadığını bize gösterir ve genç insanların baba otoritesi kırılır kırılmaz dini inancını nasıl kaybettiğini her gün örneklerle ortaya koyar.¹⁷

Bu ifade, anneye yönelmiş bilinçdışı cinsel arzu hakkında veya hatta babaya odaklanmış evrensel rekabetçi nefret hakkında bir varsayımda bulunmaz. Bunun yerine, kolay anlaşılabilir basit bir iddiada bulunur: bir çocuk veya genç, dünyevi babasına karşı hayal kırıklığına uğradığında ve ona saygısını kaybettiğinde, göksel Babaya olan inanç imkânsız hale gelir. Tabi ki bir babanın otoritesini kaybetmesinin ve çocukta ciddi hayal kırıklığı oluşturmasının birçok yolu vardır. Klinik verilerle desteklenen bazı yollar şunlardır:

1. O mevcut olabilir, ama açıkça zayıf, korkak ve saygıdan yoksundur (aksine güzel ve "hoş" olsa bile).
2. O mevcut olabilir, ama fiziksel olarak, cinsel olarak veya psikolojik olarak kötü niyetlidir.
3. O, ölmüş, aileyi terk etmiş veya onları bırakarak yok olmuş olabilir.

Ateizmin bu zikredilen belirleyicilerinin hepsi beraber ele alındığında, bu "kusurlu baba" hipotezi olarak isimlendirilecektir. Bu yaklaşımın geçerliğini desteklemek için, önde gelen ateistlerin yaşamlarından tarihsel vakaları ele alacağım. Çünkü bu ateistlerin biyografilerini okurken, bu hipotez ilk kez aklıma geldi.

Sigmund Freud'un babasıyla ilişkisini ele alarak başlayabiliriz. Freud'un babası Jacob'ın, tam bir hayal kırıklığı olduğu (ya da daha kötüsü), onun biyografisini yazanlar tarafından kabul edilir.¹⁸ Özellikle, babası ailesine finansal destek sağlaması bakımından zayıf bir adamdı. Bunun yerine, para desteği, eşinin ailesi ve başkaları tarafından sağlanıyor gibi görünüyordu. Dahası, Freud'un babası antisemitizm karşısında pasif kalıyordu. Freud bir bölümde, babasının bir antisemitik tarafından pis Yahudi diye çağrılmasına ve pataklanmasına nasıl izin verdiğini anlattığını söyler. Genç Sigmund bu hikâyeyi duyunca babasının zayıflığından ve karşılık vermemesinden utanç duymuştur. Freud karmaşık ve

¹⁷ S. Freud, *Leonardo da Vinci*, Random, New York, 1910/1947, s. 98.

¹⁸ Bkz. M. Krull, *Freud und Sein Vater*, Beck, Munich, 1979; P. Vitz, "Sigmund Freud's Attraction to Christianity: Biographical Evidence", *Psychoanalysis and Contemporary Thought*, Sayı: 6, ss. 73-183, 1983; P. Vitz, *Sigmund Freud's Christian Unconscious*, 1986.

birçok açıdan da müphem biridir, ama herkes kabul eder ki o cesur bir savaşıdır ve başkalarında gördüğü cesareti son derece takdir eder. Sigmund genç bir adamken birçok kereler antisemitiklerin karşısında fiziken durmuştur ve tabii ki o en büyük entelektüel savaşçılardan biridir.

Bununla birlikte, kusurlu bir baba olarak Jacob'un yaptıkları muhtemelen daha derinlere gider. Özellikle bir ergen iken yazdığı iki mektupta Freud babasının bir cinsel sapık olduğunu ve Jacob'un çocuklarının bundan muzdarip olduklarını söyler. Ayrıca ifade ederek can sıkıkmak istemediğim diğer muhtemel bazı ahlaki bozukluklar vardır.

Jacob'un din ve Tanrı ile olan bağlılığı oğlu için de söz konusudur. Freud bir çocukken Jacob bir tür reform Yahudiliğine dâhil olmuştu. İkisi, birlikte Kutsal Kitap okuyarak saatler geçiriyorlardı. Daha sonra Jacob giderek Talmud okumaya ve Yahudi kutsal metinleri üzerindeki tartışmalara dâhil olmaya başladı. Kısacası, bu zayıf, daha ziyade pasif "iyi çocuk", bu kolay kandırılan kimse, kolayca Yahudiliğe ve Tanrı'ya bağlandı. Ayrıca, ciddi cesaret yoksunluğu, büyük ihtimalle cinsel sapıklık ve diğer zayıflıklar genç Sigmund için acı vericiydi.

Çok kısaca söyleyecek olursak, diğer ünlü ateistler babalarıyla benzer bir ilişkiye sahiplermiş gibi görünüyor. Karl Marks babasına saygı duymadığını belirterek buna açıklık getiriyor. Bunun önemli bir parçası, babasının, herhangi bir dini kanaatle değil de hayatı daha kolay kılma arzusundan dolayı Hıristiyanlığa geçmesidir. O, rahatlık için asimile olmuştur. Bunu yaparak Marks'ın babası eski bir aile geleneğini sekteye uğratmıştır. O, ailesi içinde haham olmayan ilk kişiydi. Gerçekten de Karl Marks'ın ailesinin her iki tarafında da uzun bir hahamlık zinciri vardı.

Ludwig Feuerbach'ın babası oğlunu kolayca derinden incitecek bir şey yapmıştı. Feurbach 13 yaşındayken, babası ailesini terk etti ve farklı bir şehirde bir başka kadınla yaşamaya başladı. Bu, 1800'lerin başında Almanya'da olmuştu ve böyle bir skandalı halk kabullenemezdi ve halk genç Ludwig'le birlikte annesini ve diğer çocukları dışladı.

Şimdi 100 yıl sonrasına gidelim ve Amerika'nın en tanınmış ateistlerinden biri olan Madalyn Murray O'Hair'in hayatına bakalım. İşte, oğlunun kaleme aldığı ve henüz bir çocukken ailenin hayatının nasıl olduğunu anlatan son kitabından bir alıntı yapacağım.¹⁹ Kitap o 8 yaşındayken başlar: "Biz aile olarak nadiren birlikte bir şey yapardık. Annem ve dedem arasındaki nefret böyle güzel sahnelerin yaşanmasına engel oluyordu".²⁰ O, annesinin niçin babasından bu kadar nefret ettiğini gerçekten

¹⁹ W. J. Murray, *My Life Without God*, Nashville, Nelson, TN, 1982.

²⁰ W. J. Murray, *My Life Without God*, s. 7.

bilmediğini yazar. Ama ona duyduğu nefretle beraber babasını 10 inçlik bir kasap bıçağıyla öldürme girişimine dair çirkin bir saldırının kaydı giriş bölümünde vardır. Madalyn başaramamış ama şöyle bağırmişti: “Seni ölü olarak göreceğim. Henüz seninle işim bitmedi. Senin mezarının üzerinde yürüyeceğim”.²¹

O’Hair’ın babasına yönelik yoğun nefretinin sebebi ne olursa olsun, bunun çocukluğa kadar gittiği ve oldukça derin olduğu bu kitaptan anlaşılıyor. Bunun makul nedeni en azından psikolojik²² ve belki de fiziksel istismardır.

İstismar, reddetme ya da korkaklığın yanı sıra, bir babayı cidden kusurlu kılacak başka bir yol, onun sadece orada olmamasıdır. Birçok çocuk, tabii ki, babalarının ölümünü, bir tür ihanet veya firar eylemi olarak yorumlarlar. Bu açıdan ölümü bir baba şablonunun, birçok tanınmış ateistin hayatında oldukça yaygın olması dikkat çekicidir. Fransız rasyonalist ve muhtemelen halkça bilinen ilk ateist Baron d’Holbach (doğduğunda adı Paul Henri Thiry’dir), anlaşılın 13 yaşında yetim kalmış ve amcasıyla yaşamıştır (yeni adı olan Holbach’ı ondan almıştır). Bertrand Russell’ın babası, o dört yaşındayken vefat etmiştir; Nietzsche babasını kaybettiğinde Russell’la aynı yaşıydı; Sartre’ın babası o doğmadan önce ölmüştü ve Camus babasını kaybettiğinde bir yaşındaydı. (Bu bilgiler standart biyografik kaynaklardan alınmıştır). Açıkçası, “kusurlu baba” hipotezini ortaya koyabilmek için daha fazla kanıt ihtiyacı vardır. Ama zaten mevcut bilgi tatmin edici düzeydedir; bir tesadüf olması pek mümkün değildir.

Ölü veya var olmayan bir babanın, ateizmin duygusal temellerinde nasıl yer aldığına dair psikoloji görüşü, ilk bakışta çok açık bir şekilde görünmeyebilir. Ama hepsinden öte, eğer birinin babası yoksa veya ölecek kadar zayıfsa ya da onları terk edecek kadar güvenilirmez bir kişiye, o zaman aynı şeyi göksel babaya atfetmek zor olmayacaktır.

Son olarak bazen, erken yaşanan kişisel acı, ölüm, kötülük tecrübesi, bunlara izin verdiği gerekçesiyle Tanrı’ya öfke ile birleşir. Bir babanın kaybı veya daha sonraki bir acı nedeniyle Tanrı’ya duyulan herhangi bir erken öfke, inançsızlığın bir diğer ve farklı psikolojisidir. Ama kusurlu bir babanın bununla yakından bir ilişkisi vardır.

Bu psikolojinin bir kısmı Russell Baker’ın son otobiyografisinde görülür²³. Russell Baker tanınmış bir gazeteci ve New York Times’ın mizah yazarıdır. Russell beş yaşındayken, babası acilen hastaneye kaldırılır ve orada ölür. Baker kederlenir, ağlar ve evin hizmetçisi Bessie’yle konuşur:

²¹ W. J. Murray, *My Life Without God*, s. 8.

²² W. J. Murray, *My Life Without God*, s. 11.

²³ R. Baker, *Growing Up*, Congdon & Weed, New York, 1982.

İlk kez Tanrı hakkında ciddi şekilde düşündüm. Hiçkırıklar arasında Bessie'ye, eğer Tanrı insanlara böyle bir şey yapabiliyorsa, o zaman o nefret dolu birisidir ve ondan daha bir şey istemeyeceğim dedim.

Bessie bana cennetteki huzurdan, melekler arasında bulunmanın verdiği zevkten ve zaten orada olan babamın mutluluğundan bahsetti. Söyledikleri benim öfkemi dindirmeye yetmedi.

Tanrı hepimizi kendi çocuklarıymışız gibi seviyor dedi Bessie.

Eğer Tanrı beni seviyorsa, niye benim babamı öldürdü?

Bessie benim bir gün anlayacağımı söyledi, ama sadece kısmen haklıydı. O gün öyleden sonra, daha sonra bu şekilde ifade edemesem de, Tanrı'nın Morrisonville'deki hiç kimse kabul etmek istemese de insanlarla çok az ilgilendiğine karar verdim. O gün Tanrı'nın çok da güvenilir olmadığına karar verdim.

Bundan sonra, gerçek bir inançla asla ağlamadım, ne ilgisiz durma haricinde birinin Tanrı'sından bir şey umdum, ne de acı içinde bana pahalıya mal olacağı korkusu olmadan derinden sevdim. Beş yaşında bir şüpheli olmuştum...²⁴

Bir ateist olmak için yüzeysel güdüler yaygın olmakla birlikte, yine de birçok durumda derin ve rahatsız edici psikolojik kaynakların olduğunu belirterek bitireyim. "Kusurlu baba" hipotezini ortaya koymak her ne kadar kolay olsa da her bireysel vakanın altında yatan zorluk, acı ve karmaşayı unutmamalıyız. Ateist olmaları, babası tarafından reddedilme, inkâr edilme, nefret edilme, manipüle edilme veya fiziksel ya da cinsel istismara mazur kalma koşullarına bağlı olanlar için anlayışlı ve merhametli olunmalıdır. Kesinlikle, bir çocuk için kendi babasından nefret etmeye itilmek veya hatta babasının zayıflığı nedeniyle umutsuzluğa mahkûm edilmek büyük bir trajedir. Sonuçta, çocuk sadece babasını sevmek ister. Tanrı'nın sevgisi tarafından kutsanmış mümin, özellikle de sonuçta her ikisi de cennette buluşacağı için, ateist oluşu bu tür deneyimlere dayanan herhangi bir inançsız için dua etmelidir. Buluşun ve kucaklaşın ve bu büyük mutluluğu yaşayın. Eğer böyle olursa, muhtemelen eski ateist belki inançlı kimseden daha fazla mutluluk yaşayacaktır. İnançlının mutluluğuna ilaveten, ateist kendisini Babasının evinde ve her yerde sevgiyle çevrilmiş olarak bulmanın şaşkınlığından kaynaklanan ekstra kazanca sahip olacaktır.

Kaynakça

Adler, M., *Philosopher at Large*, Macmillan, New York, 1976.

Adler, M., *How to Think about God: A Guide to the Twentieth Century Pagan*, Macmillan, New York, 1980.

²⁴ R. Baker, *Growing Up*, s. 61.

- Baker, R., *Growing Up*, Congdon & Weed, New York, 1982.
- Feuerbach, L., *The Essence of Christianity*, Ed. and abridged by E. G. Waring & F. W. Strothman, Ungar, New York, 1891/1957.
- Freud, S., *Leonardo da Vinci*, Random, New York, 1910/1947.
- Freud, S., *The Future of An Illusion*, Norton, New York, 1927/1961.
- Freud, S., *The Ego and the Id*, Norton, New York, 1923/1962.
- Freud, S., Pfister, O., *Psychoanalysis and Faith: The letters of Sigmund Freud and Oskar Pfister*, Basic, New York, 1963.
- Gedo, J. E., Pollock, G. H. (Eds.), *Freud: The Fusion of Science and Humanism*, International University, New York, 1967.
- Graddy, W.E., "The Uncrossed Bridge", *New Oxford Review*, Sayı: 23-24, June, 1982.
- Krull, M., *Freud und Sein Vater*, Beck, Munich, 1979.
- Murray, W.J., *My Life Without God*, Nashville, Nelson, TN, 1982.
- Vitz, P.C., "Sigmund Freud's Attraction to Christianity: Biographical Evidence", *Psychoanalysis and Contemporary Thought*, Sayı: 6, ss. 73-183, 1983.
- Vitz, P.C., *Sigmund Freud's Christian Unconscious*, Guilford, New York, 1986.
- Vitz, P.C., Gartner, J., "Christianity and Psychoanalysis, Part 1: Jesus as the Anti-Oedipus", *Journal of Psychology and Theology*, Sayı: 12, ss. 4-14, 1984.
- Vitz, P.C., Gartner, J., "Christianity and Psychoanalysis, Part 2: Jesus the Transformer of the Super-ego", *Journal of Psychology and Theology*, Sayı: 12, ss. 82-89, 1984.